

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

**«МОГИЛЯНСЬКІ ЧИТАННЯ – 2020:
Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні:
глобальний, національний та регіональний аспекти»**

XXIII Всеукраїнська науково-практична конференція

ТЕЗИ

**Теоретико-методологічні основи розвитку
когнітивної та емоційної сфер як фактора
психічного здоров'я особистості**

Соціокультурні процеси в сучасних вимірах

Миколаїв, 16–20 листопада 2020 року

Миколаїв – 2020

Могілянські читання – 2020 : Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні : глобальний, національний та регіональний аспекти : XXIII Всеукр. наук.-практ. конф. : тези доп. : теоретико-методологічні основи розвитку когнітивної та емоційної сфер як фактора психічного здоров'я особистості, соціокультурні процеси в сучасних вимірах, 16–20 листоп. 2020 р. ЧНУ ім. Петра Могили. – Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2020. – 44 с.

**ПІДСЕКЦІЯ: Теоретико-методологічні основи розвитку
когнітивної та емоційної сфер як фактора
психічного здоров'я особистості**

УДК 159.955

*Амплеєва О. М.,
канд. психол. наук, старший викладач кафедри психології,
ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв, Україна*

**ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ
МИСЛЕННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

Проблемою дослідження одного зі складних пізнавальних процесів давно займаються зарубіжні та вітчизняні психологи. Вивчаючи мислення, погляди вчених розділилися на різні напрями та школи, що і дало початок виникненню безлічі різних теорій щодо його трактування. Розвиток мислення досліджували такі відомі вчені, як швейцарський психолог Ж. Ж. Піаже, радянсько-ізраїльський психофізіолог В. С. Ротенберг, радянські психологи Л. С. Виготський, П. Я. Гальперін, А. В. Леонтьєв та С. Л. Рубінштейн.

Зокрема, Ж. Ж. Піаже висунув концепцію стадіального розвитку мислення у дітей і виділив характерні особливості мислення дитини 6–7 років. Вивчаючи закономірності розвитку мислення у дітей він дійшов висновку, що когнітивний розвиток є результатом послідовних стадій розвитку особистості. До характерних особливостей мислення Ж. Ж. Піаже відніс несформованість уявлень про сталість основних сил природи, нерозуміння принципу збереження, а також невміння врахувати відразу кілька ознак предмета і зіставляти їх зміни. Останнє явище має назву центрація, тобто, коли діти мають схильність звертати увагу тільки на одну, найбільш наглядну для них характеристику об'єкта, при цьому, ігноруючи інші. Явище центрації – це нездатність дитини враховувати точку зору інших людей; іншими словами – це явище, коли власний погляд на світ представляється дитині правильним.

Процес мислення має ряд певних операцій, до яких належить порівняння, аналіз, синтез, узагальнення та абстракція. За допомогою даних операцій здійснюється вирішення тієї чи іншої проблеми, яка стоїть перед людиною, розглядаються властивості та вирішення цієї проблеми. Б. С. Волков розглядав кожна з цих операцій, та дійшов висновку, що в молодшому шкільному віці кожна операція має свої характерні особливості.

При використанні термінології Ж. Ж. Піаже і Л. С. Виготського, початок молодшого шкільного віку пов'язано з домінуванням доопераційного мислення, а кінець – з переважанням операційного мислення в поняттях. Систематичний розвиток мислення в молодшому шкільному віці відбувається в декількох різних напрямках, це – засвоєнні і активному використанні мови як засобу мислення, з'єднанні і взаємозбагаченні впливу один на одного всіх видів мислення: наочно-дієвого, наочно-образного і словесно-логічного, а також виділення, відокремлення і відносно незалежний розвиток в інтелектуальному процесі підготовчої та виконавчої фаз. На підготовчій фазі рішення задачі здійснюється за допомогою аналізу умов та складається план, а на виконавчій фазі цей план реалізується практично. Отриманий результат потім співвідноситься з умовами та проблемою.

З метою дослідження особливостей розвитку мислення у дітей молодшого шкільного віку було виконано аналіз рівня розумового розвитку учнів другого класу. У цьому дослідженні взяли участь 20 молодших школярів. Дослідження проходило в кілька етапів. Перший етап – теоретичний аналіз теми, яка досліджується. Другий етап – підготовчий. Під час цього етапу здійснювалось формування вибірки та вибір діагностичного інструментарію з метою вивчення особливостей розвитку мислення у молодших школярів. Третій етап – експериментальний. Четвертий етап – аналітичний. На цьому етапі відбувався аналіз та обробка отриманих результатів дослідження.

Процедура дослідження включала в себе діагностику словесно-логічного, наочно-образного та наочно-дійового мислення. Для дослідження словесно-логічного мислення ми використали методику «Прості аналогії» або «Знайди подібність між поняттями», яка включала в себе десять пар слів.

У результаті дослідження словесно-логічного мислення в учнів молодшого шкільного віку, можемо зробити висновок, що 30 % учнів мають високий рівень розвитку словесно-логічного мислення, 30 % учнів – середній рівень розвитку словесно-логічного мислення, а в інших 40 % учнів переважає ще конкретне, наочне мислення.

Для дослідження наочно-образного мислення було обрано методику «Пройди лабіринт». У цій методиці дітям показували малюнок та пояснювали, що на ньому зображений лабіринт, вхід в який вказаний стрілкою, розміщеною ліворуч вгорі, а вихід – стрілкою, яка розміщена праворуч вгорі. Дітям необхідно було зробити наступне: взявши в руку ручку та рухаючи нею по малюнку, пройти весь лабіринт якомога швидше, як можна точніше пересуваючи ручку, не торкаючись стінок лабіринту.

У результаті дослідження наочно-образного мислення в учнів молодшого шкільного віку, можемо зробити висновок, що 40 % учнів мають високий рівень розвитку наочно-образного мислення, також 40 % учнів – середній рівень розвитку наочно-образного мислення, а 20 % – мають низький рівень розвитку наочно-образного мислення.

Для дослідження наочно-дійового мислення нами була використана методика «Кубик Рубіка». Ця методика спрямована на діагностику рівня розвитку наочно-дійового мислення. Користуючись відомим кубиком Рубіка, дітям пропонували дев'ять різних за ступенем складності практичних завдань для роботи з ним та обмежували час на їх вирішення (1 хв.). Всього на експеримент відводилося 9 хв., тобто по одній хвилині на завдання. Також, переходячи від вирішення однієї задачі до іншої, кожен раз потрібно було змінювати кольори зібраних граней кубика Рубіка.

За результатом дослідження наочно-дійового мислення в учнів молодшого шкільного віку, можемо зробити висновок, що 50 % учнів мають високорозвинене наочно-дійове мислення, а інші 50 % учнів мають середньорозвинене наочно-дійове мислення.

Таким чином, розглянувши особливості розвитку і формування мислення у молодших школярів, ми з'ясували, що в цей період мислення має тенденцію до швидкого розвитку. У молодшому шкільному віці відбуваються важливі зміни в розвитку словесно-логічного виду мислення, яке на початку молодшого шкільного віку ще досить слабко розвинене, а вже до початку підліткового віку стає головним. Мислення є важливим компонентом ефективного навчання молодших школярів і тому його цілеспрямований розвиток в цей період є найбільш ефективним.

УДК 159.293

Васильєва Г. В.,
*канд. психол. наук, доцент кафедри психології,
ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв, Україна*

ЗВ'ЯЗОК ЕМОЦІЙНОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СТУДЕНТІВ ПСИХОЛОГІВ

Згідно з нашими даними за численними дослідженнями, студенти, усвідомлено вибирають спеціальність психологія, маючи ті чи інші

суб'єктивні труднощі в емоційній і особистісної сфері. Професійна ідентичність, формування якої є одним із завдань навчання, включає в себе такі сторони: розпізнавання себе як представника певної професії і спільноти і ототожнення себе з ним. Виділяють когнітивний, емоційний і поведінковий аспект професійної ідентичності. Когнітивний складається з професійних знань, емоційний – з емоційно-оцінюючого ставлення до себе як «діяча» цієї сфери, а поведінковий аспект включає власне ті особистісні компетентності студента, які забезпечують ефективність в професійній сфері. Питання емоційної компетентності є досить актуальним в сучасній психологічній науці. Поняття емоційна компетентність часто вживають як синонім емоційного інтелекту. Розглянувши більш детально емоційний інтелект, можна побачити, що емоційна компетентність є його суттєвою складовою. Але, у свою чергу, досліджуваний нами феномен включає свої власні структурні компоненти, що розкривають її сутність та широкий спектр компетентностей, які можуть стосуватися не лише емоційної сфери (Войціх, 2013, Bar-On R., 1997).

Таким чином, емоційна сфера є об'єктом дослідження як професійної ідентичності студентів, так і аспектом їх подальшої професійної діяльності, і може бути мішенню психотерапевтичного впливу.

Нами була застосована Торонтська алекситимічна шкала з метою виявлення здатності до диференціювання емоційних станів, здатності до їх вербалізації. Для дослідження типів психологічних захистів та ступеню загального емоційного напруження використано методіку Плутчика Келлермана.

Головною метою цієї роботи є визначення зв'язку та рівня емоційної компетентності у студентів психологів та її впливу на професійну компетентність. Нами визначено предметом дослідження зв'язок рівня алекситимічних проявів та типом психологічних захистів. Ці фактори нами розглянуті як такі, що впливають на рівень емоційної компетентності. Ми розглядаємо алекситимію як психологічний феномен, який пов'язаний з таким особистісним параметром як емоційна зрілість. Це здатність людини диференціювати власні емоційні реакції, почуття, та бути чутливим до емоцій інших людей.

У дослідженні взяли участь 48 студентів 3–4 курсів, спеціальності психологія, переважно дівчата (44), середній вік 20 років.

Таким чином, аналіз результатів відображає наступне: незважаючи на відносно тривалу професійну підготовку, до 3–4 курсів, яка включає достатній рівень вивчення теоретичного матеріалу, у студентів спостерігається переважно високий рівень алекситимії, який ми розглядаємо

як певну кореляцію з емоційною незрілістю і загальним розривом між теоретичною підготовкою до професійної діяльності та практичною готовністю до її здійснення. Під практичною діяльністю ми розглядаємо здатність вступати і підтримувати тривалі емоційні стосунки з іншими людьми, залишаючись емпатичними і чутливими.

Наступним етапом дослідження було визначення особливостей та типу психологічного захисту залежно від рівня алекситимічних проявів. Для діагностики типів психологічних захистів було використано методу Плутчика Келлермана.

Отримані результати відображають існуючий зв'язок між рівнем алекситимії та рівнем та типом психологічних захистів. Так, у групі з високими показниками алекситимії переважають проєктивний тип (69,3 %), регресія (51 %) та компенсація (50 %), в групі з середніми показниками алекситимії переважають проєкції (61 %), регресія (56 %) та компенсація (44 %). В групі з низькими показниками алекситимії переважають раціоналізація (56 %), компенсація (47 %), заперечення (43 %). Аналіз результатів свідчить про однакові стилі психологічного захисту при високих та середніх показниках прояву алекситимії. Існуючі відмінності проявляються в ступені напруження, середні показники в групі з високим рівнем алекситимії мають вищі значення. Таким чином, високий рівень алекситимії корелює з застосуванням таких типів як проєкція та регресія, що характеризуються як такі, що є емоційно незрілими. Згідно з автором методу, найбільш конструктивними психологічними захистами є компенсація і раціоналізація, а найбільш деструктивними – проєкція і витіснення. Використання конструктивних захистів знижує ризик виникнення конфлікту або його загострення. Отримані нами результати, свідчать, що тільки в групі випробуваних з низьким рівнем алекситимії використовується зрілий тип захисту.

Таким чином, результати нашого дослідження відображають необхідність змін в концепції професійної підготовки психологів. Беручи до уваги особистісні особливості як інструмент професійної компетентності психолога, необхідно збільшити такі форми роботи, які стимулюють особистісний розвиток, дають можливість рефлексувати соціальний досвід. При підготовці необхідно включити обов'язково курси арттерапії та впровадити терапевтичні малі групи як можливість підвищення емоційної і соціальної компетентності.

*Каневський В. І.,
канд. психол. наук, доцент кафедри психології,
ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв, Україна*

ПСИХОДИНАМІКА І ЦІЛЬОВА СПРЯМОВАНІСТЬ

Вебстеровский словник дає наступні визначення психодинаміки: 1) психічні або емоційні сили або процеси, що розвиваються особливо в ранньому дитинстві, і їх вплив на поведінку і психічні стани; 2) пояснення або інтерпретація (поведінки або психічних станів) з точки зору психічних або емоційних сил або процесів; 3) мотиваційні сили, які діють особливо на несвідомому рівні. Психодинаміка, таким чином, претендує на універсальність в трактуванні психічного, тому що пояснює практично всі феномени психічного. При цьому можна відзначити, що перший прояв динамічних процесів психіки ми можемо пов'язувати з Гіппократом, який запропонував поняття «темперамент», одне з останніх – з Холодинамікою, напрямом трансперсональної психології, що виникли на стику робіт К. Юнга і квантової фізики в 70-х роках ХХ ст. Назву цьому напряму дали Вульф Вернон і Ректор Керк. Термін «холодинаміка» складається з двох слів «холо» – цілий і «динаміка» – рух. Таким чином, холодинаміка – це сила цілого в дії, динаміка цілого, життя в розвитку. Синтез психології та квантової фізики дозволяє в метафоричній формі дати пояснення тому, що відбувається з людськими явищами.

Розробку безпосередньо психодинамічного підходу зазвичай пов'язують з діяльністю З. Фрейда, хоча варто відзначити, що і У. Джеймс в кінці ХІХ ст. ввів поняття інстанції особистості в складі 2-х: а) Я «як пізнаване, як моє, як Его, що отримується в досвіді, або емпіричне «Его». б) «Я» як пізнає, або просто «Я», або «чисте Его» (Джемс У., 2003). На початку ХХ ст. З. Фрейд створив свою власну структуру особистості, що складається з 3 інстанцій: підсвідомості, свідомості і над-«Я» (Фрейд З., 1989). Антагонізм між цими інстанціями становив динамічну характеристику психічної взаємодії між свідомими і несвідомими процесами. К. Г. Юнг і А. Адлер розширили список можливих збудників. Так, Юнг розцінював лібідо не як сексуальний потяг, а як єдину психічну енергію, породжену особистим і колективним несвідомим. Енергія, її перебіг регулюються впливом архетипів, прототипів колективного несвідомого, особистим досвідом індивіда. А. Адлер мав на увазі під динамікою ряд внутрішніх факторів, які впливають на розвиток структур психіки, включаючи спадкові

та зовнішні впливи. У своїй індивідуальній психології вчений приділяв особливу увагу поняттю комплексу неповноцінності і тому, що протистоїть цьому поняттю – почуття спільності (або комплексу переваги), які можна назвати першою психодинамічною парою з позиції сучасного психодинамічного підходу (Сочивко Д. В., 2018). К. Левін в книзі «Динамічна теорія особистості» (1935) зазначав, що термін «динамічний» відноситься до інтерпретації змін як результат дії психологічних сил, де саме динамічна, а не змістовна сторона наміра обумовлює його виконання. У радянській психологічній школі цьому також приділялася увага. Зокрема, С. Л. Рубінштейн вводить термін «динамічна тенденція» для позначення всіх неусвідомлених збудників поведінки (Рубінштейн С. Л., 1999).

Ці традиції продовжилися з додаванням нових знахідок в результаті проведених досліджень і їх теоретичних і методологічних узагальнень в миколаївській школі футурреальної психології Я. В. Васильєва, що досліджує цільову спрямованість особистості і орієнтацію особистості на перспективні цілі як прояв її футурреальності. Методика цільової спрямованості особистості дозволяє експериментально вивчати динаміку психічної діяльності на основі усвідомлення значущості цілей, які при складанні першого списку цілей ставляться на основі несвідомої психічної діяльності, так як дається завдання тільки завершити двадцять пропозицій протягом 10 хвилин, а після завершення першого списку ставлять за мету повернути ці ж цілі за значимістю для себе, тобто проранжувати, а значить здійснити процес усвідомлення (Васильєв Я. В., 2020). Ми визначили рівневу структуру особистості, що складається з трьох особистісних позицій, що відрізняються різною віддаленістю цілей. Так виникли три особистісних позиції: егоцентрична, куди входили представники першої групи сфер, у яких переважали близькі цілі. До альтруїстичної позиції були віднесені представники другої групи сфер, у яких переважали далекі цілі, а третю позицію становили ті, у кого були середні цілі, і ми їх назвали раціоналістами. У результаті досліджень з'ясувалося, що встановлена нами альтруїстична позиція в рівневої структурі особистості як вища в ній виявилася унікальною в порівнянні з іншими типами несвідомо-свідомих динамічних взаємодій. Можна узагальнити уявлення про динамічні характеристики альтруїстів. Як показало дослідження цього типу несвідомо-свідомих відносин, найбільш точно їх можна позначити як гармонійні. Якщо розглянути динамічні характеристики наступного типу цільової спрямованості – раціонального, то вони говорять про розбалансування психічних функцій його представників. Наступний тип динамічної взаємодії – вперті – основна характерна риса якого – самоконтроль. Останній, четвертий тип динамічної взаємодії – парадоксальний. Ми

вважаємо, що тут вже точно проявляється фактор шизоїдності. По-перше, в ряду далеких цілей з'явився фактор шизофренії, який виявився статистично достовірним, а по-друге, представники цього типу психодинаміки на несвідомому рівні визнали провідний рівень далеких цілей за рахунок чутливості, але при усвідомленні проявилася їх емоційна холодність, виявлена ще Е. Кречмером, а також особистісний фактор слабкою «сили Я». Попередній аналіз дослідження психодинамічних взаємодій ЦСО (цільової спрямованості особистості) показав, що типологічна картина досить строката, і кожен з чотирьох типів має свій власний малюнок послідовності особистісних факторів. Нами було відзначено своєрідність альтруїстичного типу, який полягає в тому, що він є еталоном футурреальної особистості, який був закладений в ідею методики Я. В. Васильєва.

УДК 159.923.5

*Лисенкова І. П.,
д-р психол. наук, професор (б.в.з.),
завідувачка кафедри психології,
ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ З КОГНІТИВНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Складність і багатогранність існування сучасного суспільства вимагає всебічного осмислення нових психологічних феноменів, зокрема емоційної компетентності особистості, що містить сукупність окремих психічних функцій, когнітивних параметрів, взаємопов'язаних характеристик індивідуальних особливостей особистості, її діяльності та поведінки. На сучасному етапі становлення суспільства проблема емоційного розвитку постає досить гостро. Загальновизнаним є той факт, що емоції включені до усіх психічних процесів і станів людини й супроводжують будь-які прояви її активності. Значні можливості емоційного чинника людини, що розкриваються в стійких емоційних стосунках, ідеалах, нормах поведінки, виявляються ефективними лише тоді, коли перетворюються в реальні мотиви діяльності. Як б умови та детермінанти не визначали життя та діяльність людини – внутрішньо, психологічно значущими вони стають лише у тому випадку, коли забезпечується ефективність функціонування сфери її емоційних відносин.

Вивчення емоційного розвитку є новим сегментом у дослідженні емоційної сфери особистості з особливими освітніми потребами. Важливість розв'язання проблеми емоційного розвитку зумовлено тенденцією до зростання кількості дітей з порушеннями когнітивного розвитку, у яких офіційно діагностовано низький рівень функціонування когнітивних процесів, відхилення поведінки, спостерігається дезадаптація в освітньому та соціальному середовищі. У цьому контексті одним із важливих завдань спеціальної психології є вивчення детермінант емоційного розвитку таких дітей, що дає змогу розробити нові технології у формуванні їх здатності усвідомлювати себе, суспільне довкілля та взаємодіяти з його соціальними об'єктами.

На нашу думку, основна складність у розумінні вченими поняття емоційного розвитку особистості пов'язана з кількома причинами: поперше, з його інтегруванням з іншими психічними властивостями, процесами і станами (О. Запорожець, Б. Додонов, Я. Рейковський, Н. Рейнвальд та ін.); по-друге, різним тлумаченням поняття «емоційний розвиток» – одні вчені (Б. Ананьєв, В. Вундт, Б. Додонов, Ж. Піаже та ін.) це поняття ототожнюють з почуттями й переживаннями, а інші чітко диференціюють його (П. Анохін, В. Вілюнас, К. Ізард, О. Леонтєв, П. Сімонов та ін.). Помітні такі концептуальні розходження в працях вчених пов'язані різним визначенням складових емоційного розвитку: «емоція і почуття», «емоція та афект», «емоція і переживання», «емоція і психічний стан», що свідчить про невпорядкованість та розмитість визначень окремих підкласів цілісної, динамічно змінної моделі емоційного розвитку.

У спеціальних психолого-педагогічних дослідженнях питання емоційного розвитку дітей з особливими освітніми потребами різнобічно вивчалось на тлі навчально-пізнавальної діяльності, поведінки, в контексті психічних процесів тощо (Н. Баташева, І. Біла, Л. Вавіна, І. Гудим, Е. Данілавічюте, І. Дмитрієва, А. Душка, А. Замша, В. Засенко, Н. Засенко, В. Кобильченко, А. Колупаєва, В. Лубовський, Ю. Максименко, О. Мамічева, Л. Прохоренко, О. Романенко, Л. Руденко, Т. Сак, О. Хохліна, С. Яковлева та ін.). Підсумовуючи висновки вчених, можна виокремити певні особливості емоційного розвитку таких дітей до яких науковці відносять підвищену схильність до страхів, що у свою чергу породжує вегетативні розлади, нагромадження емоцій неуспіху, порушення спілкування, невпевненість у власних можливостях та відсутність активного процесу самовиховання, пасивність, сором'язливість, невміння відстоювати власні інтереси тощо. У дітей з когнітивними порушеннями емоційний розвиток проявляється незрілістю, яка характеризується відсутністю жвавості, яскравості емоцій та почуттів,

низьким рівнем домагань, поверхневими емоційними реакціями, недостатністю позитивних переживань, що негативно відбивається на завоюванні соціального досвіду (О. Бабяк, Н. Баташева, Г. Єгорова, Л. Божович, В. Лебединський, Ю. Міланич, В. Мухіна, І. Недозим, О. Орлов, Л. Прохоренко, В. Bettelheim, М. Miller, В. Rimland та ін.).

Теоретичний аналіз проблеми дає підстави виокремити основні теоретико-методологічні підходи до опису емоційної сфери особистості, які нині запропоновані психологічною наукою: регуляційний, структурний, психофізіологічний, автономний, соціокультурний та системний підходи. Розмаїття підходів вказує на існування відмінностей в уявленнях дослідників щодо основоположних аспектів функціонування емоційної сфери особистості. На цьому етапі розроблення вказаної теоретико-методологічної проблеми постає необхідність в застосуванні інтегративного підходу до опису емоційної сфери особистості. Перспективним в цьому напрямі видається саме системний підхід, оскільки в межах цього підходу емоційну сферу можна розглядати як системне явище. Грунтуючись на принципах системного підходу (Б. Ананьєв, В. Ганзен, В. Кузьміна, Б. Ломов, В. Шадріков, А. Крилов, Г. Суходольський та ін.) та з огляду на провідну функцію емоційного реагування в життєдіяльності особистості емоційну сферу визначено як складну психічну систему оцінювання задоволеності актуальних потреб індивідуума.

Таким чином, на основі аналітичного дослідження проблеми виокремлено основні теоретико-методологічні підходи до опису емоційної сфери особистості: регуляційний, структурний, психофізіологічний, автономний, соціокультурний та системний підходи. За результатами аналізу констатовано, що найбільш перспективним шляхом вирішення проблеми емоційного розвитку особистості є системний підхід. Грунтуючись на положеннях цього підходу «емоційну сферу» як наукову категорію визначено як складну психічну систему оцінювання задоволеності актуальних потреб індивідуума. Відповідно в цьому контексті уточнено зміст поняття «емоційний розвиток» як розгорнутий в часі динамічний процес, що виявляється в незворотних, спрямованих та закономірних кількісних і якісних структурно-функціональних змінах ставлення особистості до дійсності.

Теоретичне дослідження проблеми детермінації емоційного розвитку в дитячому віці сприяло уточненню змісту поняття «детермінанти емоційного розвитку» як комплексу зовнішніх і внутрішніх чинників, що зумовлюють появу якісно нових та удосконалення існуючих характеристик емоційної сфери.

*Миропольцева Н. І.,
канд. психол. наук, старший викладач кафедри психології,
ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв, Україна*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НЕВЕРБАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ СТУДЕНТІВ

Невербальне спілкування особистості у психологічній літературі представлено в якості поняття соціальний інтелект. Це відносно нове поняття для вітчизняної психології, хоча воно стало активно вживатися за кордоном ще на початку ХХ ст. Вперше термін соціальний інтелект вжив і ввів в науковий оборот Е. Торндайк, визначивши його як одну з різновидів інтелектуальних можливостей, основна функція яких полягає в «розумінні людей, що робить можливим керування ними і розумною поведінкою».

У роботах Г. Айзенка соціальний інтелект розглядається як одна з трьох відносно самостійних концепцій інтелекту. До них він відносить біологічний, психометричний та соціальний інтелект. Дослідник вважав, що соціальний інтелект – це інтелект індивіда, що формується в ході його соціалізації під впливом соціокультурних умов.

К. О. Абульханова-Славська, спираючись на концепцію Г. Айзенка, доповнила функціональне значення цієї концепції інтелекту, яка, на її думку, полягає в використанні психометричного інтелекту в цілях адаптації до вимог суспільства.

Дж. Гільфорд визначає соціальний інтелект як «інтегральну інтелектуальну здатність, що визначає успішність спілкування та соціальної адаптації». Він зазначає, що ця здатність спирається на пізнання людської поведінки і містить такі компоненти, як здатність передбачати наслідки поведінки людей у певній ситуації, передбачити те, що відбудеться далі; здатність виділення загальних істотних ознак в різних невербальних реакціях людини; здатність розуміти зміни значення схожих вербальних реакцій людини; здатність розуміти логіку розвитку ситуації взаємодії, значення поведінки людей у цих ситуаціях.

Невербальне спілкування реалізується за допомогою знакових систем: міміка, жести, пантоміміка, простір тощо. Невербальна поведінка доповнює нашу вербальну мову, характеризуючи емоційний стан партнерів, і створює психологічний контакт між співрозмовниками. Чарлі Чаплін та інші актори німого кіно були засновниками невербальної комунікації. За допомогою жестів, а особливо міміки, глядачі визначали позитивних та негативних персонажів. Розуміння поз, міміки та жестів дозволяє психологу правильно зрозуміти людину та уточнити

правдивість сказаного нею, встановити реальну проблему та теми, які її хвилюють. Усі без виключення доповнюють своє мовлення жестами для досягнення різних цілей: більш яскраво виразити свої емоції та почуття, приховати хвилювання або обман, доступно пояснити інформацію. Дорослі здатні більш стримано виражати свої емоції і відповідно їх невербальна поведінка скупа на жести і мімічні вирази. Юнаки частіше використовують невербальну поведінку. Саме тому ми обрали цю вікову категорію для проведення нашого дослідження.

З метою вияву особливостей прояву соціального інтелекту студентів було проведено дослідження на базі медичного інституту ЧНУ ім. Петра Могили. Вибірка складалась зі 120 студентів-психологів, з них – 97 осіб жіночої статі та 23 особи чоловічої статі. У якості психодіагностичного інструментарію нами була використана методика «Соціальний інтелект» Джой Гілфорда. Методика «Соціальний інтелект» спрямована на виявлення у людини рівня розуміння комунікативної поведінки оточуючих. Вона містить у собі чотири субтести, один з яких оцінює рівень вербальних показників особистості, а три інші – невербальних. Перший субтест «Історії із завершенням» дає можливість отримання результатів поведінки – здібність передбачити майбутній хід подій, спираючись на наявну поточну інформацію. Другий субтест «Групи експресії» вимірює фактор пізнання класів поведінки – здібність розуміти загальну картину, проаналізувавши окремі деталі та ситуаційну інформацію. Третій субтест «Вербальна експресія» визначає фактор можливості пізнання перетворень поведінки – здібність розуміти однакові вербальні прояви у різних ситуаційних контекстах, вміння їх адекватно сприйняти та інтерпретувати. Четвертий субтест «Історії з доповненням» дає можливість пізнання систем поведінки – вміння вловити логічний хід подій та сенс поведінки людей у певних ситуаціях. Після обробки тесту людина отримує результат, який складається з 5 шкал. У кількісній інтерпретації виділяють наступні показники: 1 – низький рівень, 2 – нижче середнього, 3 – середній, 4 – вище середнього, 5 – високий. Особистість з низьким соціальним інтелектом відчуває труднощі в розумінні та прогнозуванні поведінки у міжособистісних стосунках – це знижує можливість соціальної адаптації. Особистість з високим рівнем вдало інтерпретує отриману інформацію, здатна прогнозувати розвиток ситуації та вміє знаходити рішення у різних взаємодіях.

Результати проведеної методики дали можливість побачити наступні аспекти. В цілому у студентів відсутній низький рівень соціального інтелекту – це свідчить про наявність здібностей розпізнавати вербальні та невербальні сигнали у різних ситуаційних контекстах.

Аналіз результатів дослідження серед студентів-психологів виявив домінування середнього та нижче середнього рівнів соціального інтелекту, що вимагає здійснення подальшого корекційного впливу, адже для студентів-психологів, як для майбутніх спеціалістів в системі професій «людина-людина», є важливим наявність високого рівня розвитку соціального інтелекту. За трьома субтестами, які досліджують невербальну поведінку, показники сягають середнього рівня. Студенти здатні прогнозувати майбутню поведінку співрозмовника на основі аналізу його невербальних сигналів, висловлених думок та емоційного стану. Субтест «Вербальна експресія» має показник нижче середнього. Це вказує на те, що студенти погано відчують різницю між однаковим вербальним сигналом у різних контекстах. У контексті отриманих результатів чітко постає необхідність та важливість наших подальших експериментальних досліджень на цьому ґрунті з метою розвитку рівня соціального інтелекту студентів-психологів.

Соціальний інтелект студентів-психологів є важливою складовою їх професійної реалізації та ідентифікації, адже забезпечує ефективну взаємодію з людиною. У сучасній психології існує декілька підходів до визначення соціального інтелекту, але всі вони сходяться на тому, що даний феномен є спеціальною здібністю, яка визначає здатність до розуміння інших людей. Результати емпіричного дослідження виявили переважання середнього рівня соціального інтелекту. Що свідчить про те, що студенти розуміють почуття та думки людей, аналізуючи їх невербальні сигнали, та можуть прогнозувати майбутню поведінку співрозмовника, але інколи допускають помилки при аналізуванні проявів невербального спілкування. Це дає підстави стверджувати про необхідність забезпечення психологічного супроводу студентів для його становлення в процесі навчальної діяльності.

УДК 159.923.2

*Хоржевська І. М.,
канд. психол. наук, доцент кафедри психології,
ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв, Україна*

ПРОФЕСІЙНА КУЛЬТУРА ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ПІДГОТОВКИ СУЧАСНОГО ФАХІВЦЯ

Сьогодні професійна освіта поступово перестає бути виключно процесом підготовки людини тільки до професійної діяльності. Успішність професійної діяльності значною мірою залежить від того, наскі-

льки індивідуальні психологічні властивості спеціаліста відповідають вимогам професії, наскільки особистість сприймає традиції, норми і правила поведінки в певному професійному середовищі. Це дає підстави говорити про місце і значущість професійної культури, про шляхи її формування як важливого чинника розвитку і становлення професіональних якостей особистості.

У справі підготовки майбутнього фахівця провідна роль належить формуванню його професійної культури, за своєю суттю є процесом перетворення суспільно-професійних цінностей в особистісні.

Професійна культура особистості виступає основою для систематизації професійно важливих якостей фахівця, для створення ідеальних професійних моделей особистості, що має важливе теоретичне і практичне значення для культури праці і професійної діяльності.

Традиційно під професійною культурою розуміють наявність розвиненої здатності до вирішення професійних завдань, основою якої є розвинене професійне мислення. Ступінь володіння професійною культурою виражається в кваліфікації і кваліфікаційному розряді. Причому отримуючи диплом або сертифікат ми набуваємо формальну кваліфікацію; а ось знаходячи досвід, віддавши частину свого життя роботі за своєю спеціальністю, ми отримуємо реальний кваліфікаційний розряд.

Одним зі стратегічних завдань, що стоїть перед сьогоднішнім є створення умов для формування професійної культури працівників будь-якої галузі. Теоретичні проблеми професійної культури спеціаліста досліджують фахівці різних галузей, це і психологи, і педагоги, філософи, соціологи, культурологи та представники інших суміжних наук. Головним джерелом культури є діяльність людини. Професійна культура розглядається як певний ступінь оволодіння професією, тобто способами і прийомами вирішення професійних завдань на основі сформованості духовної культури особистості. Однак, аналіз літературних джерел свідчить про те, що єдиного визначення сутності і навіть терміну «професійна культура» ще не окреслено. Професійна культура у загальному тлумаченні – це сукупність спеціальних теоретичних знань, практичних умінь та навичок, пов'язаних з конкретним видом праці, а також професійно-етичних якостей, що відповідають вимогам до представника професії. Професійна культура, як частина загальної культури, розглядається не тільки як форма людської діяльності, але і як найважливіший аспект життєдіяльності особистості, як соціальна діяльність, яка не зводиться лише до певного комплексу знань, умінь і навичок. Цей вид культури – це універсальна система, що включає професійні компетентності й цінності, які у вигляді зразків і норм,

прийнятих у конкретній професійній області, регулюють професійну діяльність. При побудові власної концептуальної моделі дослідження психологічних основ професійної культури фахівців, ми спиралися на такі принципи: принцип системності, цілісності, діяльності, наступності, компетентності, індивідуальної спрямованості. У процесі наукового пошуку ми досліджуємо специфічні ознаки професійної культури фахівця на основі узагальнення різних даних.

У різних країнах проблема культури залежить від різних умов: соціально-економічних, культура інтегрує в себе етнічні принципи, принципи соціальних умов проживання і виховання. Формування психологічної культури пов'язане з психологічною підготовкою спеціаліста. Професійна культура створюється людьми, професійно зайнятими у будь-якій галузі діяльності і, як правило отримавшими спеціальну підготовку до неї. Професійна культура – це універсальна система, що включає спеціальні знання й цінності, які у вигляді зразків і норм, прийнятих у конкретній галузі, регулюють професійну діяльність.

Проведений аналіз науково-педагогічної літератури свідчить, що до розуміння побудови моделі психологічних основ професійної культури існують різні підходи. Професійна культура, як частина загальної культури, розглядається не тільки як форма людської діяльності, але і як найважливіший аспект життєдіяльності особистості, як соціальна діяльність, яка не зводиться лише до певного комплексу знань, умінь і навичок. У сучасних глобалізаційних умовах розвитку суспільства надзвичайно актуальною виступає проблема формування професійної культури різних фахівців.

Ми пропонуємо виділяти в структурі психологічних основ професійної культури наступні складові: когнітивний компонент, комунікативний компонент, емоційно-вольовий компонент, поведінково-діяльнісний компонент, особистісно-характерологічний компонент. Спільними є позиції щодо акцентуації уваги на значущості нормативної й моральної складових у структурі професійної культури.

Ураховуючи проблематику залучення європейського досвіду в розвиток і прояв професійної культури фахівця будь-якої галузі, ми маємо створити єдину концепцію формування професійної культури спираючись на загальні принципи, в першу чергу, гуманізму, верховенства права, моральності, патріотизму, самовдосконалення. На формування професійної культури фахівця впливають як особливості самої професії, так і інші фактори. Серед них можна виділити об'єктивні й суб'єктивні, більш і менш значущі, особистісні й соціальні. Об'єктивний вплив виявляють загальносвітові тенденції у суспільстві, соціально-філософські проблеми культури, стан системи освіти і якість освітніх пос-

луг, культура освітньої установи, престижність професії у суспільстві. На становлення професійної культури спеціаліста в Україні впливають притаманні лише нашій країні чинники: це і сучасне політичне становище, і невизначена внутрішньополітична та зовнішньополітична ситуація, психотравмуючий стан у зв'язку з реформуванням наявної економічної, соціальної системи. Проблема соціально-політичної нестабільності, відсутність єдиної державної ідеології та системи цінностей призводять до трансформацій особистісного розвитку, що не може не позначатися на формуванні і прояві професійної культури фахівця. Одним зі стратегічних завдань, що стоїть перед сьогоднішнім створенням умов для формування професійної культури працівників будь-якої галузі. Від цього залежить успішність розв'язання комплексу проблем модернізації всієї системи на сучасному етапі її розвитку. В Україні все більше зростає попит на фахівців, які володіють не лише ґрунтовними спеціальними знаннями, але і мають разом з високою загальною культурною підготовкою ще й сформовану фахову культуру. У сучасних глобалізаційних умовах розвитку суспільства надзвичайно актуальною виступає професійна культура різних фахівців. Тому серед пріоритетних напрямів сучасної науки вагоме місце посідає дослідження широкого кола питань культурологічної підготовки майбутнього фахівця.

ПІДСЕКЦІЯ: Соціокультурні процеси в сучасних вимірах

УДК 323.32

*Мейжис І. А.,
д-р пед. наук, професор, завідувач кафедри соціології,
Фесенко А. М.,
канд. іст. наук, доцент кафедри соціології,
ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-СТРАТИФІКАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ М. ВЕБЕРА

Видатний німецький соціолог, визнаний класик соціологічної думки М. Вебер розробив розгорнуту модель соціальної структури суспільства у вигляді соціальної стратифікації (від лат. *stratum* – шар, пласт; термін, який раніше використовувався в геології і географії для опису структури земної кори, а потім отримав застосування і в соціології для характеристики структури суспільства; звідси назва підходу – стратифікаційний). В основу було покладено принцип багатомірності соціальних відмінностей між стратами/класами суспільства, які мають значною мірою соціально-статусний характер. Отже, тут не одне (класове, або економічне), а два начала (статус і клас).

Сам соціальний статус визначається через відмінності між індивідами і соціальними групами по соціальному положенню (позиції), який вони займають відносно один одного; соціологічне поняття «статус» відтоді визначає стартові уявлення про соціальну структуру, і вже далі розглядаються соціальні групи, класи та інші спільноти. Звідси – відмінності між класовими і статусними відмінностями. Якщо перші дані об'єктивно, то другі залежать й від суб'єктивних оцінок людьми соціальних відмінностей (важлива категорія – соціальний престиж), а також указують не лише на позицію в суспільстві, але й на спосіб життя, мислення, поширені соціальні практики та ін.

Важливим у цьому плані є оперування поняттям «статусні» групи, причому із наголосом на такий соціально-психологічний критерій відмінності, як соціальний престиж. Він виходив з того, що створення статусних груп детерміновано «специфічним соціальним оцінюванням почестей» на відміну від класів, що виникають під впливом та у перебігу економічної ситуації; «соціальні почесті» розподіляються у суспільстві між його членами на засадах установленого соціального порядку, який визнається легітимним (тобто, всіма визнаним; загалом, по-

няття легітимності стане центральним і для соціології влади М. Вебера), відтак, статусні почесті М. Вебер розглядав як знаки та ознаки певного стилю життя. При цьому такий соціальний порядок може впливати на економічну систему й у той же час залежати від неї.

Тому саме поняття соціального статусу значною мірою доповнює розуміння соціальних відносин, оскільки мегамасштабна класова економічна модель не завжди дозволяє дійти розуміння особливостей суспільного життя.

Отже, основними ознаками стратифікації (нерівності) виступають: 1) влада (соціально-політичний вимір); 2) багатство (економічний вимір); 3) престиж (вимір суспільного ставлення та самовідчуття).

Тим самим М. Вебер створив альтернативу марксистській біполярній (дихотомічній) моделі класового суспільства, де класи – основа соціальної структури, а єдиний провідний критерій класоутворення – власність на засоби виробництва чи її відсутність.

М. Вебер, на протигагу марксизму та критикуючи його, вважав розподіл суспільства тільки на економічні класи вузьким (хоча і важливим), адже він не відображає складності та глибини реальної соціальної диференціації. Для М. Вебера, поряд з наявністю класів у їх марксистському розумінні, визначальну роль грали статусні, престижні, владні (наявність або відсутність влади), матеріальні (пов'язані з одержуванним доходом) та інші відмінності між верствами суспільства. Причому й економічний фактор на можна зводити лише до власності: джерела економічних відмінностей у соціальній структурі включають у себе професійну майстерність, кваліфікацію, знання, навички, які цінуються досить високо і справляють істотний вплив на статус і положення людини (та цілої соціальної групи) у суспільстві; «професіонали» можуть отримувати великі доходи, навіть не володіючи власністю на засоби виробництва (наприклад, юристи, менеджери, підприємці-лікарі), внаслідок чого вони потрапляють у групи з високим статусом; тому й йдеться про різні стратифікаційні відмінності, а не про «класовий вододіл».

Таблиця 1

Порівняння веберівської та марксистської моделі стратифікації

Соціальна стратифікація за М. Вебером	Класова структура суспільства за К. Марксом та Ф. Енгельсом
Соціальна структура суспільства базується на багатовимірній соціальній стратифікації, економічні класи – лише один з проявів соціальної стратифікації	Основа соціальної структури суспільства – поділ саме на економічні класи за одним провідним критерієм/ознакою (власність на засоби виробництва)

Закінчення табл.

Соціальні відмінності – прояв, реалізація прагнення людей до зміцнення/підвищення свого соціального статусу, де економічний чинник класоутворення – лише один з багатьох	Класові відмінності – реалізація домінуючого в суспільстві виробничо-економічного фактору та економічного інтересу
Головні стратифікаційні критерії/ознаки: влада, багатство, престиж; особистість одержує статус у залежності від всіх них	Класовий вододіл: володіння / не володіння власністю на засоби виробництва
Трьохланкова модель соціальної нерівності: вищий, середній, нижчий класи, є соціальна мобільність (переходи від одного до іншого класу/статусу)	Біполярна дихотомічна модель із яскраво вираженим вододілом між власниками і не власниками (економічний вимір), соціальна мобільність між «полюсами» незначна
Типова модель сучасного капіталістичного суспільства: – клас людей, що займають привілейовану позицію в суспільстві завдяки власності та освіті; – клас «інтелігенції», що не має самостійної власності (інженери, комерційні та інші службовці, чиновники тощо); – «середній клас», представники якого завдяки відповідній підготовці володіють усіма видами власності та характеризуються конкурентоспроможністю на ринку праці; – «нижчий» середній клас; – робітничий клас у цілому, представники якого зайняті у механізованому процесі виробництва.	Типова модель історичного класового та сучасного буржуазно-капіталістичного суспільства а) є пануючий клас та пригноблений клас (як в соціумі, та і в державі єдиний соціально-політичний вимір) б) пануючий клас – власники; пригноблений клас – позбавлений власності та працює на власників під примусом або через економічну необхідність; в) держава – інструмент в руках економічно і соціально пануючого класу.

З цього випливає наступний, важливий для розуміння вже політичних процесів, зокрема мотивації участі в політиці різних соціальних спільностей, висновок М. Вебера. Люди прагнуть утвердити в суспільстві свої позиції, зміцнити та підвищити свій соціальний статус з одного боку, та реагувати на зазіхання на їхні цінності, ідентичності (самовідчуття) – з іншого. Тому:

а) у тих випадках, коли зміцнення/підвищення статусу пов'язано з реалізацією економічних інтересів, як у розвинених в економічному відношенні суспільствах, формуються класові, економічно зумовлені інтереси/мотивації;

б) люди нерідко усвідомлюють себе як частина не стільки класової, скільки етнічної, станової чи релігійної спільності, й тут мотивація політичної участі та «статусної активності» принципово інша.

*Калашнікова Л. В.,
канд. соц. наук, доцент, доцент кафедри соціології,
Чорна В. О.,
канд. соц. наук, доцент, доцент кафедри соціології,
ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв, Україна*

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Перед сучасною вітчизняною системою вищої освіти постала низка ключових викликів, пов'язаних з демографічною кризою. Такі її прояви, як зниження чисельності населення у віці отримання середньої та вищої професійної освіти, інтенсифікація еміграційних процесів призвели до появи «надлишкових потужностей» у сфері вищої освіти. У якості одного з можливих напрямів розвитку університетської освіти, а для деяких закладів й виживання, розглядається експорт освітніх послуг.

Для країн-реципієнтів прибуття іноземних студентів є привабливим, у першу чергу, з точки зору як прямих фінансових надходжень від експорту освіти, так і супутніх поточних витрат, що сплачуються студентами-іноземцями. Не менш значимим є розвиток культурних, соціально-економічних зв'язків з країнами-донорами. Також не варто забувати про можливий внесок у розвиток вітчизняної науки з боку іноземних студентів, що навчаються на магістерських програмах, в аспірантурі чи докторантурі.

За даними Українського державного центру міжнародної освіти на початок 2019–2020 н. р. в нашій країні навчалося 80 470 іноземних студентів з 158 країн світу. За останні десять років простежується позитивна динаміка процесів інтернаціоналізації вищої освіти, адже загальна чисельність студентів-іноземців зросла майже у 1,5 рази (з 53 3664 у 2011 р. до 80 470 у 2019 р). Провідними країнами-донорами виступають Індія (22,90 % від загального числа студентів-іноземців), Марокко (10,23 %), Азербайджан (6,80 %), Туркменістан (6,64 %), Нігерія (5,44 %), Туреччина (4,68 %), Китай (4,38 %), Єгипет (4,35 %), Ізраїль (3,18 %), Узбекистан (2,52 %) та ін.

Зі зростанням попиту на надання послуг експорту освіти, зростає і пропозиція – кількість закладів вищої освіти, які приймають іноземних студентів зросла з 185 закладів у 2015 р. до 455 у 2019 р. Найпопулярнішими серед студентів з інших країн є Харківський національний медичний університет (де навчається 4355 іноземців), Харківський

національний університет імені В. Н. Каразіна (4351), Одеський національний медичний університет (4234), Національний медичний університет імені О. О. Богомольця (3378), Запорізький державний медичний університет (2981), Вінницький національний медичний університет імені М. І. Пирогова (2815).

Іноземні студенти зазвичай обирають ті спеціальності, які мають попит в країні їх громадянства. Так, у 2018 р. з-поміж низки інших популярністю користувалися такі напрями підготовки, як медицина, яку обрали для вступу 20 тис. студентів-іноземців, лікувальна справа – 10 тис., стоматологія – 5,2 тис., менеджмент – 3,6 тис., фармація – 3,1 тис., правознавство – 1,6 тис., середня освіта – 1,6 тис., фінанси – 1,2 тис., економіка – 1,1 тис., будівництво – 1,1 тис., філологія – 1,0 тис., інші – 19 тис.

Інтернаціоналізація вищої освіти в Україні є керованим процесом, що дозволяє розширювати можливості організації транснаціонального співробітництва у наступних напрямках: створення міжнародної спільноти представників вищої освіти; інтеграція вітчизняних закладів вищої освіти до міжнародного освітнього простору; розвиток експорту та експертизи якості вищої освіти; лібералізація національного освітнього простору; створення полікультурного соціуму; сприяння розвитку академічної мобільності студентів та викладачів; впровадження дистанційних форм освіти; франчайзинг окремих курсів іноземним закладам вищої освіти; відкриття філіалів вітчизняних закладів вищої освіти за кордоном тощо.

Попри наявність переваг отримання вищої освіти в Україні, пов'язаних з прийнятною ціною політикою, високим рівнем професіоналізму професорсько-викладацького складу, помірною вартістю проживання в країні, невирішеними залишаються низка побутових проблем, які суттєво гальмують процес інтернаціоналізації вітчизняної системи освіти. Зокрема, це такі, як: застаріла система бюрократичних процедур регламентації процесу вступу іноземних студентів до українських закладів вищої освіти, що гальмують роботу міжнародних відділів університетів, інститутів; неналежне стратегічне планування розвитку вищої освіти та її інтернаціоналізації; заклади вищої освіти пропонують освітні послуги для іноземних студентів переважно на рівні бакалаврських і магістерських програм, поза увагою залишаються програми навчання на рівні підготовки доктора філософії, доктора наук; неефективний рекрутинг студентів-іноземців, відсутність державних стипендіальних програм; погані умови проживання в студентських гуртожитках, застаріла техніка у лабораторіях для проведення практичних занять, відсутність можливості викладання профільних предметів іноземними мовами (за деякими винятками) тощо.

У найближчому майбутньому за рахунок зниження чисельності населення в типовому віці (17–22 роки) для отримання вищої освіти майже удвічі постане питання стрімкого скорочення чисельності закладів вищої освіти, посилення їх поляризації, загострення конкурентної боротьби за абітурієнта, причому не тільки між університетами, інститутами, а й між установами середньої та вищої професійної освіти, очними/неочними відділеннями. Результатом цієї конкуренції може стати згортання сектору середньої професійної освіти, зниження якості освіти і професійної підготовки випускників в результаті зниження вимог при вступі до закладів вищої освіти. У цьому сенсі студенти-іноземці можуть стати джерелом поповнення контингентів, проте в умовах карантинних заходів сподіватися на це не доводиться. Тож проблема залишається відкритою й вимагає свого негайного вирішення.

УДК 316.27.112

*Ляпіна Л. А.,
канд. політ. наук, доцент кафедри соціології,
Назарчук К. О.,
магістрант спеціальності «Соціологія»,
ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв, Україна*

ТОЛЕРАНТНІСТЬ У МІЖКУЛЬТУРНІЙ ВЗАЄМОДІЇ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

Толерантність (або терпимість) часто недооцінюється, її вважають найменшим з того, що ми можемо зробити для оточуючих нас людей. Проте, у дійсності, терпимість і як теорія, і як практика, що може набувати різних форм, це величезне досягнення, достатньо унікальне в історії людства. Її соціальна роль полягає у захисті самого життя, адже «переслідування часто призводить до смерті», крім того вона забезпечує суспільне життя, тобто життя тих різноманітних спільнот, в яких ми усі живемо. Терпимість робить можливим існування відмінностей, а відмінності, у свою чергу, обумовлюють необхідність терпимості. Сенс цього поняття полягає у тому, що люди змушені терпіти те, чого не бажають. Проте той прояв, у якому терпимість присутня у сучасному суспільстві з його універсалістськими установками, має скоріше вирівнюючий ефект.

Зважаючи на те, що сучасні суспільства характеризуються культурним різноманіттям, де існують спільноти, які мають різні вірування,

цінності, звичаї, тобто мають культурно-релігійні відмінності та відмінності у стилі життя в соціології виокремлюють п'ять можливих типів толерантного ставлення до цих відмінностей.

Так, перший тип толерантності характеризується відсторонено-смиреним ставленням до відмінностей в ім'я збереження миру. Цей тип властивий здебільшого для суспільств XVI–XVII століть та пов'язаний із встановленням конфесійної терпимості після довготривалого гоніння прибічників одних релігій іншими. Терпимість у цьому випадку обґрунтовується тим, що відмінності у поглядах, які не відносяться до питань істини та основних моральних, правових, політичних норм, не перешкоджають нормальному функціонуванню суспільства.

Другий тип толерантності – це позиція пасивності, розслабленості, милостивої байдужості до відмінностей: «нехай розквітають усі квіти». Толерантність тут постає як повага до іншої людини, яку неможливо зрозуміти і з якою майже неможливо взаємодіяти, так як спільності не перетинаються, співіснуючи у різних культурних світах з різними цінностями.

Третій тип терпимого ставлення до відмінностей розуміється як своєрідний моральний стоїцизм, тобто принципову згоду з тим, що й інші мають права, навіть якщо спосіб користування цими правами викликає відразу. Можна назвати таке терпиме ставлення до інших спільностей та груп поблажливістю до слабкості інших, разом з певною долею презирства до них, так як людям властиво вважати цінності своєї культури кращими за усі можливі.

Четвертий тип представлений як відкритість по відношенню до інших, повага, бажання дослухатися та вчитися.

І, нарешті, п'ятий тип толерантності – це захоплююче прийняття відмінностей, пов'язане або з естетичним схваленням, коли відмінності сприймаються як культурне різноманіття, або з функціональним, коли відмінності постають у якості невід'ємної умови розквіту людства, що надає будь-кому всеосяжну свободу вибору.

Толерантність ідеологічна етично, тому вона претендує на роль універсального соціально організуючого принципу. Саме ідеологія терпимості гарантує соціальну практику терпимості.

Отже, толерантність є основою мирного співіснування спільнот та країн. Разом з тим сучасний світ все ще далекий від поняття толерантності. Усі міркування про толерантність стають безглуздими у разі збереження «логіки панування» однієї країни або однієї культури над іншою. Майбутнє глобального світу неможливе без мирного співіснування, і тому терпимість і толерантність, мабуть, залишаться основними принципами полікультурного співжиття у сучасному світі.

*Броннікова Л. В.,
канд. філос. наук, доцент,
ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв, Україна*

НАУКА ЯК ЦІННІСТЬ: ЗА І ПРОТИ

Розвиток науки, її структурні, інституціональні та функціональні аспекти є надзвичайно складними. Саме тому наука була, є й буде предметом філософської рефлексії. Список літератури щодо цієї проблематики є неозорим. Є твори, що абсолютно протилежно трактують культурне призначення сучасної науки.

Однією з таких праць є книга американського професора філософії Х. Лейсі «Чи вільна наука від цінностей?», в якій автор відмічає множини аспектів взаємодії науки та цінностей, різноманітні позиції та погляди щодо розуміння цієї проблеми. Лейсі розглядає цю проблему в двох аспектах. Перший – чи має науковий пошук ціннісні орієнтири, чи науковець має вивчати об'єкт неупереджено? Другий – чи впливає наука на розвиток культури та цивілізації? Іншими словами – чи не шкодить наука життю людей, чи є її вплив корисним?

За Х. Лейсі, наука має цінність людського добробуту. Процвітання людей в розмаїтті аспектів та різновидів є для нього фундаментальною цінністю. З цим не можна не погодитися.

Книга Дж. Хоргана «Кінець науки. Погляд на обмеженість знання на заході Століття Науки» радикалізує розуміння знецінення науки аж до передбачення її швидкого зникнення. Цей американський вчений і письменник на початку своєї книги зауважує, що пошук знань є найзначущим з усіх видів людської діяльності. А потім наводить висловлювання багатьох сучасних вчених, а також відомих філософів (зокрема, К. Поппера, Т. Куна, П. Фейєрабенда), які сумніваються у майбутньому науки, безконечності наукового пошуку, визначають межі наукового пізнання.

Аргументи Дж. Хоргана викликають критичні зауваження. Зокрема, перехід від раціональної аргументації до психологічної – характерна риса цієї книги. Серед раціональних аргументів – те, що протягом другої половини ХХ століття не були створені нові фундаментальні наукові теорії, а число видатних відкриттів в сфері науки зменшувалось. Отже, ані нових теорій, ані нових відкриттів і далі не буде, адже надскладні проблеми перевищують пізнавальні можливості науки.

Проте, як відомо, у космології застосування квантової та релятивістської фізики сприяло відкриттю прискореного розширення Всесвіту,

флуктуації реліктового випромінення, визначенню параметрів динаміки Мегагалактики.

Ще однією з ознак «кінця» науки Хорган вважає те, що фундаментальні дослідження коштують все більше, і суспільство споживання просто буде вводити фінансово-економічні обмеження на розвиток науки. В той же час історія науки лише підтверджує те, що зростання фундаментального наукового знання згодом багатократно компенсує витрати на наукову діяльність.

У такий спосіб, загальними недоліками книги Хоргана можна вважати фрагментарність образу науки, нелогічність висновків, погану доказову базу загалом, а також зайву емоційність. Разом з тим, ця книга сприяє подальшому обговоренню науки як цінності людства в стилі певної антиномії. Зокрема, для обговорення можна взяти такі слова Хоргана «віра у вічність прогресу – домінуюча омана нашої культури». Варто зазначити, що сам автор передбачав критичну реакцію на зміст його книги, але недооцінив її сили. «Я не передбачив, наскільки широко й майже одногослосно її будуть ляяти» [Хорган, 2001:470].

На нашу думку, прогнози щодо «кінця» науки базуються на пріоритеті раціонального пізнання. Разом з тим для відновлення розуміння цілісного світу деякі автори пропонують урахування «вищих цінностей» (зокрема, релігійних). Річ у тому, що у сучасній науці, в основному, застосовується метод редукціонізму. Надскладні людиновимірні системи, які є об'єктами постнекласичної науки, також досліджуються редукціоністськими засобами (наприклад, квантові теорії свідомості, уподібнення людини комп'ютеру та інші). Цей підхід є дуже ефективним. Але в багатьох випадках існує необхідність застосовувати разом з редукціонізмом також холістичний підхід, що розглядає надскладні системи з точки зору їх цілісності (наприклад, під час вивчення біосфери або свідомості).

На наш погляд, тільки спільне застосування обох підходів може сприяти новим відкриттям у науці. Холістичний підхід особливо потрібний при комплексних дослідженнях людини в єдності її духовної, тілесної та соціальної сторін.

Сучасна наука намагається вирішувати подібні складні ситуації, використовуючи принципи нерівноважності, нестійкості, становлення і переходить до аналізу відкритих, нерівноважних складних систем, що мають здатність до самоорганізації та еволюції. Завдяки синергетиці, починаючи з другої половини ХХ століття, центром науки стало дослідження незворотних процесів та змін, що притаманні усім формам буття – природі, людині, соціуму, духовним утворенням.

Сучасна наука стикається з такими новими надскладними проблемами, що це породжує прогнози про «кінець» науки. Намагання підкорити «застарілий» науковий раціоналізм зверненням до сфери трансцендентного, а наукову об'єктивність – релігійним догматизмом і є спробами іншого, «ненаукового» способу пізнання світу. Саме тому філософія пропонує вихід з цієї ситуації у визнанні єдності наук про природу та наук про людину, у зближенні природничого та гуманітарного пізнання. Тоді і майбутній розвиток науки буде потенційно безкінечним [Казютинский, 2013]. Ми розділяємо оптимізм відомих філософів. Науковий пошук відбувається у різні епохи у різному темпоритмі, і наявні паузи, зупинки в розвитку тих чи інших галузей знань не слід драматизувати.

Наука – соціальний проект. Це означає, що суспільство не буде призупиняти науково-технічний прогрес. Сучасна людина вже не може обійтися як без продуктів наукової діяльності, так і без наукової раціональності загалом. Наука забезпечує соціум комфортом і усілякими благами, а цінності дозволяють людині залишитися людиною. Саме в цьому й полягає неминуще культурне призначення науки.

УДК 316.74:37

Рожанська Н. В.,

канд. соціол. наук, доцент,

Ревуцька Д. А.,

магістрант спеціальності «Соціологія»,

ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв, Україна

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТТЄВИХ ПЛАНІВ ТА СТРАТЕГІЙ СУЧАСНИХ СТУДЕНТІВ

На сьогодні в соціально-гуманітарних науках існує декілька визначень поняття «життєва стратегія». Життєва стратегія визначається як:

– здатність проектувати життя з урахуванням своїх індивідуальних особливостей, типом особистості, а також спосіб розв'язання суперечностей між зовнішніми і внутрішніми умовами життя, перетворення умов, ситуацій життя відповідно до цінностей людини (К. А. Абульханова-Славська);

– спосіб свідомого планування і проектування людиною свого життя за допомогою поетапного формування її майбутнього (Ю. М. Резнік, Є. А. Смірнов);

– спосіб буття, система цінностей і цілей, реалізація яких дозволяє людині зробити її життя найбільш ефективним (О. С. Васильєва та Є. А. Демченко);

– індивідуальний спосіб проектування і реалізації людиною життєвих цілей у часовій перспективі з урахуванням своїх ціннісних орієнтацій, потреб, особистісних якостей, смислів власного життя (О. А. Вороніна);

– усвідомлено заплановані і спроектовані найближчі і віддалені життєві плани особистості на майбутнє, які базуються на термінальних і інструментальних цінностях-цілях і умовах, що сприяють її самопросуванню і підвищенню рівня якості її життя (Р. А. Ілаєва, Н. Н. Савіна).

З поняттям життєвої стратегії тісно пов'язана концепція життєвих планів, що розробляється в зв'язку з вивченням проблем включення молоді в соціальну структуру (А. А. Матуленіс, М. Н. Руткевич, М. Х. Тітма, Е. А. Саар, Г. А. Чередніченко, В. Н. Шубкін та ін.). У соціології життєві плани молоді розглядаються з точки зору перспективної реалізації інтересів особистості, що складаються під впливом різних факторів, що формують свідомість. Через призму особистого сприйняття оточуючих умов і можливостей індивід оцінює суспільні потреби і, враховуючи їх, формує свої життєві плани. При цьому система освіти є головною сполучною ланкою між планами і інтересами молоді та суспільними потребами.

У зв'язку з вищезазначеним, в сучасній соціології і соціальній психології активно досліджуються життєві стратегії студентів. Зокрема, О. М. Дудіна та М. О. Олексєєв співвіднесли образ майбутнього і життєві стратегії сучасної студентської молоді. Н. Тімербулатова проаналізувала життєві стратегії студентської молоді в регіональному соціумі. Л. В. Вахтель та Т. І. Анісімова дослідили життєві стратегії студентів на різних етапах їх навчання. Автори виявили особливості смисло-життєвих орієнтацій студентів різних курсів, які вказують на те, що студенти старших курсів більшою мірою впевнені в собі і більш осмислено підходять до свободи вибору власного життєвого шляху, ніж студенти молодших курсів. Є. В. Аршинова та М. А. Білан визначили ціннісно-смислові складові життєвих стратегій студентів вузу. Автори виділили і описали відмінності фаталістичної, конформістської, цілеспрямованої життєвих стратегій, які полягають в способі планування майбутнього, сформованості образу майбутнього, сформованості основних життєвих цілей, ступенем свідомості та задоволеності життям, здатності самостійно контролювати події свого життя і нести за них відповідальність.

Також в даний час активно вивчаються життєві стратегії студентів окремих спеціальностей. Зокрема, І. С. Морозова та О. В. Євсєєнкова

запропонували інтегральний показник оптимальності життєвих стратегій, емпірично побудували і описали типологію життєвих стратегій студентів-психологів, розглянули особливості розвитку життєвих стратегій студентів цієї спеціальності в період навчання у ЗВО з 1-го по 4-й курс. Яскравий інтерес дослідників проявляється також до життєвих стратегій студентів медиків. Н. В. Пашенко, Г. В. Пашенко та О. А. Кістенева вивчили особливості життєвих стратегій студентів-медиків. Н. В. Гуляєвська, І. С. Єрфілова розглянули проблеми формування життєвих стратегій студентів медичного вузу в умовах сучасного російського суспільства. Н. І. М'ясникова проаналізувала життєві стратегії поведінки працюючих студентів-медиків.

Т. Є. Резнік та Ю. М. Резнік розглядають стратегію життя як соціологічну категорію. Автори визначають стратегії життя як символічно опосередковані і позасвідомі ідеальні утворення, що реалізують в поведінці людини її орієнтири і пріоритети. Соціологічний підхід до вивчення життєвих стратегій особистості, на думку цих авторів, полягає в дослідженні цих стратегій в контексті інституціональних процесів, структур і механізмів. Соціологія, будучи переважно емпіричною наукою, велику увагу приділяє не стільки теоретичному аналізу, скільки практичній реалізації життєвої стратегії, тобто розглядає її переважно не як пізнавальну теоретико-методологічну конструкцію, а як феномен реального соціального життя.

Отже, життєва стратегія розглядається в соціології як один із проявів функції соціального орієнтування людини в соціальному просторі. Специфіка виконання даної функції життєвої стратегії полягає в тому, що вона, на відміну від повсякденного і ретроспективного орієнтування, концентрує свідомість на майбутньому.

UDC 130. 2+111:82

Borodenko O.,
candidate in Philosophical Sciences,
Senior Lecturer, Department of Sociology,
Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv

PAUL KLEE'S METHODS OF SPATIAL SYMBOLIZATION

The Swiss artist of the first half of the 20th century, Paul Klee, the author of about 9 thousand works, can be called a genuine «philosopher in

painting». His work belongs immediately to several areas of modernist art – expressionism, surrealism, abstractionism and others. Klee's painting intersects with both literature and music. He was actively involved in music in childhood and adolescence, and as he himself put it, all his life he painted «with music in his eyes». The philosophical aspects of the spatial symbolism of Klee were considered in the works of Gualtieri Di San Lazzaro 1957; Guilo Carlo Argan 1961; Marcel Franciscono 1991; Gregor Wedekind 1996; Christian Rümelin 2004; Olivier Berggruen 2011 and others. We will consider here only one aspect of the art of Paul Klee – the *symbolization of space* in his works.

As Valery Podoroga notes, analyzing the artist's work in his *Phenomenology of the Body*, in the case of Klee «the transition from our everyday space to another, picturesque, is not only difficult, but moreover, there is a *gap* between them, throwing us back to our own the contemplation, the emptiness of his object, which we cannot comprehend» (Podoroga 1995). First of all, this is due to the lack of signs of body orientation. The fact is that on Klee's canvases, the human body is located in space in a very strange, unusual way, like a *collection of fragments* that only remotely reminds us of the human body. In his works there is also no story about the event, the story of the character, the «frame», the binding of the object to time and space. Such a strange spatial localization has, according to most researchers, a symbolic character.

Most likely, we are dealing with the symbolism of the *localization of fleshliness and spatial objects*, an attempt at philosophical understanding (through a symbol) of the relationship between body and space. The problem of finding meaning (or rather, rediscovering meanings) of many familiar relationships arises here. It is possible that Klee's experimental position is aimed at revising the habitual, stereotyped perception of «body-in-space» symbols, overcoming stereotyped perception. For Klee, «the image is freed from the functions of representation, loses its already fragile, disappearing connection with the subject» (Podoroga 1995). As a result, «not *things*, not *being* or the *reflected world*, but forces, the 'formation of forces' enter the field of graphic signs and their 'random' geometries» (Podoroga 1995).

V. Podoroga explains this sudden and abrupt transition of our view from the world of the usual perception of objects to the chaotic world of art space by Paul Klee by the fact that the artist does not have the so-called *subspace*, «which exists along with the usual optical space in which the vision of the canvas opens as a symbol of reflected reality» and «which is a *transitional, intermediate space*, deciphering pictorial signs, as if translating one type of

energy (for example, graphic) in another (bodily, psychomotor)» (Podoroga 1995).

Let's dwell on one of the artist's paintings – *Cat and Bird* (1928). Here Klee creates an artistic description of the mental states of a hunter who sees a bird in his mind. This imaginary silhouette of a caught bird is a symbol of an object localized in a certain place in space. We understand that «catching something» means actually creating an image of it in our minds. As Alice Barnett correctly noted, «using a simple two-dimensional method of distinguishing inside from outside that had been used for millennia in many types of primitive drawing, Klee went beyond the depiction of physical phenomena – the internal organs of an animal or a beast with its swallowed prey – and created the visual equivalent of mental states» (Barnett 1988).

Klee's mechanism of spatial symbolization becomes clearer if we turn to the dialectical ontology of the seer and the visible, developed by M. Merleau-Ponty. In particular, the French philosopher, analyzing Cezanne's painting in *Eye and Spirit* (1960), describes the «world in its infancy,» when space and time appear to our eyes in the form of symbols. Merleau-Ponty contrasts two opposing approaches to the world: the scientific approach, in which the whole world is perceived as a laboratory, and the artist's approach, whose goal is to remove the obstacles between the visible and the seeing (as Cézanne, Matisse, Van Gogh, Klee and others do). Merleau-Ponty believes that «Scientific thinking, a thinking which looks on from above, and thinks of the object-ingeneral, must return to the 'there is' which precedes it; to the site, the soil of the sensible and humanly modified world such as it is in our lives and for our bodies – not that possible body which we may legitimately think of as an information machine but this actual body I call mine, this sentinel standing quietly at the command of my words and my acts» (Merleau-Ponty 1960). We can see the world as something integral only under this condition.

Klee's strange spatial localization at first glance symbolizes, in our opinion, not only a sense of disorder and chaos in the world, but also a gap between two polar opposite positions of world perception: the scientific «top view» (*de survol*), the position of the assignment and anatomy of objects, and a position of involvement in the world, feeling for the world and merging with the world (the position of the artist and the contemplator). In our opinion, the task of philosophy is to reconcile both approaches.

Бондарець Б. Б.,
викладач кафедри соціології,
Євлямпієва А. С.,
студентка 4 курсу факультету політичних наук,
ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв, Україна

ІНФОРМАЦІЙНА РЕВОЛЮЦІЯ ХХІ СТОЛІТТЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА КОГНІТИВНІ МОЖЛИВОСТІ ЛЮДСТВА

Усі ми неодноразово чули словосполучення «інформаційне суспільство». Приблизно в 40-х роках ХХ ст. воно увійшло до наукового обігу. Десятки вчених, від «батька» кібернетики Норберта Вінера до автора «Третьої хвили» Елвіна Тофлера, давали своє визначення цього феномена, описували його переваги та можливі загрози. Власне суперечки тривають і понині... Але саме сьогодні ми можемо впевнено стверджувати: пересічна людина в 10-ті – 20-ті роки ХХІ століття споживає такий обсяг інформації, який покоління наших дідусів та бабусь не могли собі навіть уявити. Сьогодні ми живемо в інформаційному полі в режимі 24/7. Телебачення, Інтернет, соціальні платформи та мережі, рекламні розсилки, флеш-моби, челеджі, Facebook, Instagram, а тепер ще і Тік Ток... Де закінчується реальність і починається інформаційний потік? І взагалі чи є між ними різниця? Інформаційний потік, потік технологічних і соціальних змін нестримно несе нашу свідомість... от тільки куди. Багатовимірність неоднорідність прискороного прогресу (але нерідко й регресу) робить нашу свідомість все більше безпорадною. Ми поки що успішно реагуємо на одномоментні подразники і за рахунок цього більш-менш орієнтуємося в повсякденному житті. Але на головне – стратегічну оцінку того, куди несе нас наше власне життя – часу і сил більше не залишається.

Захлинаючись у хвилях інформації і поверхневих емоціях, реагуючи на нагальні загрози, ми вже не дивимось на горизонт, вже не шукаємо перспективи...

Відчуваючи надлишок неструктурованої інформації, людство всіма силами відгороджується від необхідності її осмислення. Виникли цілі «наукові» школи, які вважають це правильним і виходять з того, що розуміння стратегічної перспективи і пошук істини шкодить людині і людству і є мало не проявом «тоталітаризму» (якщо істина об'єктивна то вона одна для всіх, вона є всеохоплюючою, тобто «тотальною»).

Головне в цьому новому для нас часі те, що людина створила дуже складний для свого індивідуального інтелекту світ. У підсумку вона

втратила (хочеться сподіватися, що тимчасово) здатність усвідомлювати його базові закономірності, передбачати наслідки своїх зусиль і в цілому своє майбутнє.

Пізнання може бути застосовано в цих умовах лише до безумовно другорядних обставин. Сьогодні соціальна наука прагне знати нескінченно багато навіть не про «нескінченно мале», але про нескінченно малозначне. Головним стає при цьому не осмислення всезагальних (соціальних, філософських, наукових) закономірностей, а колекціонування різноманітних окремих випадків («кейсів»), а також побудова моделей з абстрагуванням від істотних сторін модельованого явища.

Це й можна характеризувати як вектор інформаційної революції. Розгляду її наслідків для людини і людства багато в чому і присвячені ці роздуми. Спробуємо окреслити її основні закономірності.

Насамперед має місце зміна самого механізму сприйняття світу не тільки окремою людиною, а й суспільством в цілому – так, як це сприйняття формується глобальними медіа (включаючи соціальні мережі і платформи) з використанням інформаційних технологій. Останні враховують, що, за крилатим висловом кінорежисерів, «картинка сильніша за слово». Фактично, це початок відмови від другої сигнальної системи – сприйняття слова, пов'язаного з логікою – як з базовим типом мислення, і переходу до сприйняття цілісних образів (частіше за все візуальних), пов'язаного з прямим впливом на почуття. Раніше таке сприйняття існувало в мистецтві (переважно в музиці) і в релігії, сьогодні ж воно домінує крізь. Історія еволюції соціальних мереж, які через декілька років стануть не тільки інструментом спілкування, скільки інструментом управління суспільством, переконливо свідчить про те, що все більшу частку інформаційного простору займає саме емоційно-візуальний контент.

У результаті – постійне вдосконалення засобів та форм комунікацій кардинально полегшує створення нової інформації і з точки зору отримання нової інформації (важливої для кожного індивіда) робить пізнання світу менш необхідним і цінним.

Прагнення людини до нової інформації (так званий «інстинкт пізнання») закладено на біологічному рівні: при її отриманні в мозку людини виробляються «гормони щастя» – ендорфіни. Цей механізм, мабуть, зумовив виняткове місце людини в живій природі. Це дозволяє розглядати отримання нової інформації як одну з первинних людських потреб. Тому переорієнтація пізнання людини з існуючого поза нею фізичного світу на створюваний нею самою світ інформації – фундаментальний злам з точки зору не тільки її розвитку, але і еволюціонування всієї біосфери Землі.

Людина епохи інформаційної революції живе у фізичному світі, але діє на основі уявлень «інформаційного світу», які все більше віддаляються від світу фізичного. У результаті, інформаційна революція сприяє зниженню ефективності та адекватності людської свідомості. Людина дійсно створила занадто складний для себе світ.

Отже, фундаментальний наслідок інформаційної революції – виникнення та загострення протиріччя між зростанням важливості впорядкування інформації та технологічної обмеженістю можливостей цього упорядкування. Через велику кількість інформації масштаби її сприйняття перевищують можливості усвідомлення, і звичайні способи пізнання (перш за все, логічне мислення) починають давати систематичні збої.

УДК 316.36(043.2)

*Кульгава А. В.,
магістрант спеціальності «Соціологія»,
ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв, Україна*

ШЛЮБ ТА СІМ'Я ЯК СОЦІОЛОГІЧНІ КАТЕГОРІЇ: ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ

Сім'я відіграє важливу роль у суспільному розвитку. Інститут сім'ї – один з найдавніших соціальних інститутів, що передували релігіям, державі, освітнім системам та господарським формуванням. Проблема створення сім'ї у період навчання хвилює не одну тисячу студентів. Існує думка серед молоді, що створення родини в університетські роки – запорука до щасливого сімейного майбутнього.

Шлюб – історично обумовлена, санкціонована і регульована суспільством форма стосунків між жінкою і чоловіком, що визначає їх права та обов'язки стосовно одне одного та стосовно дітей.

Британський соціолог Е. Гідденс визначає шлюб як соціально визнаний і схвалений союз двох дорослих індивідів чоловічої і жіночої статі. Таким чином, шлюб є соціальним інститутом, через який суспільство впорядковує й санкціонує статеве життя чоловіків і жінок, встановлює їхні подружні та батьківські права й обов'язки.

Інститут шлюбу не охоплює всю сферу сімейного життя, а тим паче все різноманіття відносин між родичами – близькими й далекими. Він торкається сукупності норм і санкцій, які регулюють відносини по-

дружжя. Одні норми мають юридичний характер і регулюються законодавством, інші – належать до культурних і регламентуються моралю, звичаями, традиціями, громадською думкою. Ці норми регулюють дві головні фази – заключення і розірвання шлюбу. У шлюбі впорядковується й реалізується природна потреба людей у продовженні роду, обумовлена соціальними чинниками й культурою.

Сім'я є складнішим поняттям, ніж шлюб, адже поєднує в собі риси соціального інституту і малої соціальної групи. Як соціальний інститут сім'я характеризується сукупністю соціальних норм, санкцій і зразків поведінки, що регламентують взаємини між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми.

Соціолог Н. Смелзер, визначає сім'ю як засноване на кровній спорідненості, шлюбі чи усиновленні об'єднання людей, пов'язаних спільністю побуту та взаємною відповідальністю за виховання дітей.

Найбільш популярна в радянській соціології була дефініція А. Харчева, що сім'ю можна визначити як історично-конкретну систему взаємин між чоловіками і жінками, між батьками і дітьми, як малу соціальну групу, члени якої пов'язані шлюбними або батьківськими стосунками, спільністю побуту й взаємною моральною відповідальністю, соціальна необхідність в якій зумовлена потребою суспільства у фізичному і духовному відтворенні населення.

Сім'ю, як малу соціальну групу, розглядав польський соціолог Ян Щепанський. Сім'я у його розумінні – єдина група, що збільшується, розростається не внаслідок прийому членів ззовні, а завдяки народженню дітей(усиновлення – скоріше виключення).

Дж. Мердок у 1949 р. опублікував монографію «Соціальна структура», у якій, на підставі аналізу сімей у 250 культурах, запропонував таке визначення: сім'я – це соціальна група, для якої властиве спільне проживання, економічна кооперація та відтворення.

Розглядаючи сім'ю як соціальний інститут, вивчають:

- суспільну свідомість у сфері шлюбно-сімейних відносин, узагальнені характеристики сімейної поведінки окремих груп населення за різних економічних та культурних умов, вплив суспільних потреб на характер відносин та спосіб життя сім'ї;
- причини та наслідки недостатньо високої ефективності функціонування інституту сім'ї за тих чи інших умов;
- соціальний механізм зміни сімейних норм та цінностей;
- співвідношення зразкових сімейних норм і цінностей та реальної поведінки, членів сім'ї та ін.

Отже, сім'я є одночасно і малою соціальною групою, і соціальним інститутом. Малою соціальною групою сім'я є тоді, коли у центрі уваги дослідника перебувають взаємини між індивідами, які складають сім'ю. Проблеми міжособистісної взаємодії тісно пов'язані з існуючими у суспільстві нормами, цінностями та взірцями поведінки, зумовлені соціоекономічними і соціокультурними умовами життєдіяльності групи. Вагомим чинником зміцнення шлюбних відносин є спільна, значима для обох діяльність.

УДК 316.032

*Ищенко І. С.,
магістрант спеціальності «Соціологія»,
ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв, Україна*

ШЛЮБ ЯК ФОРМА СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН

Шлюб є ключовою структурою у більшості суспільств, це основа сім'ї. Платон визначав, що у добре влаштованій державі першими законами повинні бути ті, які регулюють шлюб. І це цілком закономірно, адже ні сім'я, ні люди не можуть існувати в суспільстві самі по собі. А найважливішою передумовою виникнення сім'ї, є саме – шлюб.

Шлюб – це юридично визнаний соціальний договір між двома людьми, який традиційно ґрунтується на сексуальних відносинах і передбачає постійність союзу. Шлюб – це культурний універсал, і, як і сім'я, він приймає багато форм. За СК України, від 1 січня 2004 року, вперше дається законодавче поняття шлюбу. У ньому лаконічно сформульовано основні ознаки шлюбу (стаття 21). Шлюб – це сімейний союз. Слово «сімейний» засвідчує, що шлюб створює сім'ю, а не спрямований на її створення. Шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану.

Шлюб – історично сформована, узаконена і врегульована суспільством форма стосунків між чоловіком і жінкою, що визначає взаємні права й обов'язки по відношенню один до одного в сексуальній, економічній та господарчо-побутовій сфері. Звичайно очікується, що шлюбні партнери народжують та виховують дітей. До виникнення інституту шлюбу існував проміскуїтет – відсутність чітких заборон на

сексуальні зв'язки, тобто стан, коли будь-який чоловік цього суспільства мав можливість бути сексуальним партнером будь-якої жінки цього суспільства. Сьогодні шлюб є достатньо жорсткою регламентацією відносин між жінкою і чоловіком. Він є основою виникнення більшості сімей.

Сім'я є первинною ланкою у розбудові суспільства. «При цьому сім'я може досліджуватися як соціальний інститут (тобто «в зв'язці» стосунків «сім'я – суспільство») і як мала соціально психологічна група (внутрішньогрупова взаємодія і міжособистісні стосунки)». І саме шлюб являє собою найбільш поширену передумову щодо створення сім'ї. Поняття шлюбу має в собі багато значень, що варіюються в історичній перспективі. Е. Гідденс визначав шлюб як «сексуальний союз двох дорослих осіб, що отримав визнання і схвалення з боку суспільства». Але на сьогоднішній день саме факт суспільного схвалення шлюбу втрачає свою значущість. Шлюб як соціальні відносини і як соціальний інститут, який регулює статеві стосунки людей, сьогодні все більше акцентується на особистісному аспекті і все частіше ігнорує соціальну сторону. Виникають абсолютно нові види шлюбів, альтернативні традиційному.

Підсумувавши отримані результати, отримуємо вичерпне поняття шлюбу, поєднуючи сексуальні, економічні та соціальні аспекти. «Соціальний зміст шлюбу включає економічний і емоційно-психологічний аспекти. Економічний зміст передбачає поділ праці і обов'язків між чоловіком та дружиною щодо матеріального забезпечення одне одного. Емоційно-психологічна складова охоплює почуття подружжя одне до одного, їх духовне зближення і моральну свідомість. Як соціальне явище шлюб передбачає вибір партнера. Принцип вибірковості полягає в тому, що в шлюб вступають з «обраною» людиною, а не з випадковою». Отже, «шлюб організовує, стабілізує, соціально санкціонує задоволення господарсько – побутових, емоційно – сексуальних, психологічних і батьківських потреб». Шлюб може проявлятися в об'єднанні усіх функцій, або лише декількох окремо.

У сучасних умовах важко дати єдине визначення шлюбу за статтю учасників, кількістю учасників шлюбу, фактом офіційної реєстрації чи публічного визнання, щоб продовжувати сім'ю виховувати дітей. Фактом залишається те, що шлюб – це соціальне явище взаємодії людини, яке не може функціонувати лише для однієї людини і спрямоване на довготривале співжиття.

*Воробій М. О.,
магістрант спеціальності «Соціологія»,
ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв, Україна*

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ У ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ

У 1960-х роках, до того, як слова транснаціональна та міграція стали вживатися як словосполучення, слово «транснаціональна» широко використовувалося студентами в економічних процесах. Вони мали на увазі появу корпоративних структур з організаційною базою в більш ніж одній державі.

Першим концепцію транснаціоналізму запропонував соціолог Фредерік Уейкман, а популяризатором якої був американський мислитель Рендольф Борн. Передбачаючи нову транснаціональну перспективу міграції у 1980-х, почали з'являтися нові дослідження міграції. Вони зосереджувались на відносній стійкості міграційних потоків та пов'язаних з ними «нових формах міграції», які посилювалися на терміни «циркулюючі іммігранти» та «тимчасові іммігранти» (прибулі). Тоді теорія транснаціональної міграції створила теоретичну базу для цього потоку досліджень, що сприяло тому, що ці «нові форми міграції» могли бути повністю переосмислені.

Транснаціоналізм – це сучасний соціальний феномен, що позначає процес міграції, в якому мігранти не відмовляються від своєї початкової ідентичності та звичаїв. Трансмігранти діють одночасно в двох або більше соціальних вимірах.

Сьогодні Україна характеризується рекордно високим рівнем безробіття, а також значною економічною прогалиною в українському бюджеті. Через такі фактори значна більшість українським громадян, які хочуть виїхати працювати за кордон увесь час збільшується.

Саме страждання за час правління всіх колишніх урядів та нинішній політичний порядок, а водночас складні економічні умови змушують українців назавжди іммігрувати в усі держави переважно Центральної Європи. Наразі еміграція є переважно трудовою та так званою круговою. Політика України, щодо закордонних держав намагається реагувати на ситуацію, що склалася з мігрантами, і разом із вирішенням поточних проблем адаптувати своє законодавство.

Сучасну хвилю еміграції часто називають «четвертою» (друга половина 1980-х рр. до сьогодні). Згідно з статистичними даними, кількість українців, які перебувають за кордоном, становить, як правило, близько 2–3 млн, але насправді навіть за наявності сезонних працівни-

ків, за оцінками, може складати до 8 мільйонів українців за кордоном. За інформацією української діаспори, яка організовується в різних асоціаціях усім світом, близько 20 мільйонів вихідців з України проживають за межами країни.

Розуміючи ситуацію у країні висококваліфіковані робітники покидають Україну, заради більш високого заробітку для кращого матеріального стану своїх сімей. Таким чином, країна губить багато кваліфікованої робочої сили, а натомість залишаються низько кваліфіковані робітники.

Крім того, як легально працевлаштовані працівники, вони можуть отримати постійне місце проживання, яке можна отримати після п'яти років безперервного робочого перебування в країні, в яку приїхали заради роботи. Раніше авторитетні українські компанії мали більший попит на українських робітників, а зараз попит українських робітників на роботу в закордонних компаніях посилений. Це не може дивувати. На цей час Україна є найбіднішою країною Європи через велику економічну кризу та війну на Сході України, заробітна плата часто становить лише 100–150 євро на місяць. Таким чином, зацікавлення висококваліфікованими українцями у робочих місцях за кордоном є економічно привабливою.

Особи, які здобули вищу освіту, мають низьку оплату праці на престижних посадах у державному секторі, часто нижчу, ніж звичайні робітники. Як результат, навіть випускники університетів вирішують працювати на менш кваліфікованих посадах. З іншого боку, мало кваліфікованих робітників на фізичних посадах по всій території України, і вони мають порівняно задовільну зарплату порівняно з державним сектором. На практиці ми можемо говорити про те, що кваліфіковані зварювальники або оператори верстатів не мають погано оплачуваної роботи в Україні, хоча вона фізично вибаглива і менш престижна, ніж працевлаштування в державній адміністрації.

Іммігранти продовжують проявляти високу активність, труднощі в роботі та часті зловживання з боку роботодавців та різних посередників (щодо низької заробітної плати, незадовільних умов праці та довілля, збереження документів тощо).

Український режим стосується в першу чергу інтересів закордонних компаній, і відповідно до підбору працівників. Кваліфіковані та відносно добре оплачувані особи можуть легко мігрувати, але низько кваліфіковані все ще мають обмежені можливості. Це створює нову політику, в якій приймаюча держава експлуатує менш розвинені країни на периферії Європи, залучаючи кваліфікованих осіб. Така трудова політика, в якій закордонна держава не переслідує гуманність, а формує суто економічні цілі.

Фесенко А. М.,
канд. іст. наук, доцент кафедри соціології,
Чорна В. О.,
канд. соціол. наук, доцент кафедри соціології,
ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв, Україна

ПРОПАГАНДА ЯК ПРИКЛАДНА СОЦІАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ІНФОРМАЦІЙНО- ПСИХОЛОГІЧНОГО СОЦІАЛЬНОГО ВПЛИВУ

Пропаганда – одна з типових прикладних соціальних комунікацій, що у сучасну добу із необхідністю носить масмедійний характер.

Етимологічно термін «пропаганда» походить від латинського слова *propagare*, що означає посадку саджанців у саду. Популяризація даного терміну веде відлік ще з 1633 р., коли римський папа Урбан VIII створив «конгрегацію пропаганди», яка управляла іноземними місіями католицької церкви та здійснювала «інформаційний супровід» їхньої діяльності: йшлося про розширення території поширення ідей, ідеологічного впливу. Відштовхуючись від цього, двома генеральними цілями пропаганди слід вважати: а) вирощування «саджанців» (ідей, поглядів, установок, які перетворюються на стійку систему ідеологічних та інших життєвих переконань); б) розширення території самого «саду», на якому зростають ці «саджанці» (охоплення переконаннями якомога більших мас людей).

Суспільними сферами застосування пропаганди виступають:

- політика (боротьба інтересів, боротьба за владу, вибори);
- держава (комунікація з населенням, легітимація владного режиму, зовнішня політика);
- військова сфера (інформаційно-психологічний вимір військових дій);
- соціальна сфера (просвітництво).

Здебільшого пропаганда пов'язана із суспільно-політичними комунікаціями, тому усталеним є поняття «політична пропаганда». За визначенням Т. Мельникової, політична пропаганда – політично умотивований інформаційно-психологічний вплив на емоційно-вольову сферу масової свідомості, за допомогою якого впроваджуються політичні ідеї, погляди, установки й загалом формується політична поведінка.

Загалом, пропаганда – це поширення й популяризація, навіть «нав'язування» певного світобачення, цінностей з метою завоювання суспільної підтримки, «захоплення» масової свідомості та громадської думки, й, у підсумку, формування відповідних переконань та установок на соціально значущу поведінку. Пропагувати – означає поширювати відповідні ідеї, погляди, переконання (або ж знання, зразки поведінки чи соціальні практики тощо) – та схилити на ґрунті цього людей до відповідної поведінки, адже інформація є «керівництвом до дії». По відношен-

ню до цього ще вживається влучне поняття «індоктринація» (від поняття «доктрина»): індоктринація – це впровадження доктрини в масову свідомість як поєднання теоретичного та буденного рівнів свідомості, а також поняття «інжекція». Така постановка питання неодмінно викликає асоціації і з «інфікуванням» масової свідомості, внаслідок чого виникають відповідні процеси зараження, збудження, мутацій, – і такі аналогії вже наводять на думки про зв'язок пропаганди із маніпулюванням.

Кінцева комунікативна мета пропаганди – сформувати бажану модель мислення, ставлення й поведінки. Це й ілюструє влучна універсальна формула Г. Почепцова, притаманна, по суті, всім прикладним комунікаціям, й особливо – пропаганді (рис. 1).

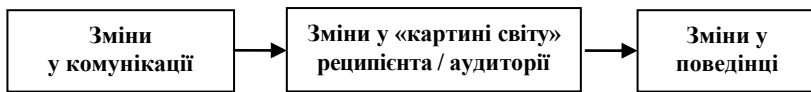

Рис. 1. Формула прикладних комунікацій Г. Почепцова

З пропагандою споріднена агітація. Агітація (від латин. *agitatio* – надання руху) – це прикладна комунікація, яка відповідає за створення емоційно-психологічної «домінанти» по відношенню до якогось об'єкта (агітація «за» чи «проти» чогось або когось); вона безпосередньо та очевидно виконує спонукальну й мобілізаційну функцію по відношенню до соціально значущої масової поведінки; має на меті «короткий» вплив на свідомість й настрої людей з метою спонукати їх до політичних або інших дій. Агітація, на відміну від «чистої» пропаганди, завжди містить прямий заклик до дії: наприклад, «підтримати», «проголосувати», «засудити», «висловити протест», «повстати» тощо. В більш широкому контексті пропаганди агітація є своєрідним «фокусуванням» та «загостренням» пропагандистських позицій, зумовлюючи та спрямовуючи перехід: від засвоєння переконань – до практичних дій на користь тих, з ким ці переконання асоціюються (рис. 2).

Рис. 2. Кумулятивний вплив пропаганди та агітації на реципієнта

Можна порівняти цю модель зі «списом», де пропаганда – виступає в ролі «древка», а агітація – «наконечника».

Яскравим прикладом тут виступає політична комунікація під час передвиборної кампанії політичні вибори, відповідно, комунікативна активність суб'єктів виборчих перегонів позначається родовим поняттям «агі-

тація», яка покликана схилити підтримку виборців (ментальну та дієву) на їхню користь й одночасно відвернути від опонентів / конкурентів.

Порівняння пропаганди з іншими прикладними комунікаціями, ілюстративні таблиці є в багатьох джерелах, зокрема з паблік рілейшнз та реклами. Найбільш інформативною варто вважати систему порівнянь, зроблену Г. Почепцовим. Спираючись на неї, можна сформулювати наступні уявлення (табл. 1).

Таблиця 1

Прикладні комунікації: особливості

Прикладна комунікація	Стратегія та логіка інформаційно-психологічного впливу
Пропаганда	Управління світоглядом: нав'язування бачень, ідей, поглядів, думок, цінностей («пресинг»)
Пропаганда + агітація	Спрямування дії на основі сформованих переконань
Паблік рілейшнз, PR (зв'язки з громадськістю)	Управління громадськими зв'язками, присутність в інформаційному просторі (паблісіті), формування довіри до комунікатора
Реклама	Стимулювання та збудження бажань
Інформаційна війна (операція)	Заміна «чужої картини світу» на власну; просування власних наративів, дискурсів, інтерпретацій
Психологічна війна (операція)	Дезорієнтація, внесення ментального та світоглядного хаосу, дезорганізація масової свідомості

Причому пропаганда, якщо взяти її разом із агітацією, за логікою впливу схожа на рекламу, управляючи ланцюжком: бачення – ставлення – установка – дія на користь сформованого бачення / ставлення.

У літературі з паблік рілейшнз завжди підкреслюється, що пропаганда – очевидний та грубий інструмент управління масової свідомістю як такою, в той час як паблік рілейшнз відрізняється від пропаганди, адже «не нав'язує, а інформує», і від реклами – за тим же принципом (хоча слід підкреслити, що кінцева мета все ж таки одна – сформувати бажану модель мислення, ставлення й поведінки на користь ініціатора впливу). Г. Почепцов тут зазначає, що «паблік рілейшнз можна розглядати як теорію непрямого впливу, на відміну від прямого і сильного впливу, яким є реклама чи пропаганда». На цьому ґрунті теж здійснюється порівняльний аналіз, зокрема наступного плану (табл. 2).

Слід тільки мати тут на увазі, що бачення паблік рілейшнз в офіційних підручниках, особливо західних авторів (Сем Блек та ін.) надто прикрашене.

Спрямованість та характер пропаганди залежить від її суб'єкта та суспільних умов, в яких він працює, від суспільно-політичного ладу, що завдає вимоги та формати суспільно значущої комунікації. У залежності від цілей та характеру діяльності пропагандиста й одночасно від умов суспільно-політичного ладу пропаганду можна поділяти на два протилежні типи: 1) просвітницька (поширення поглядів та знань,

із орієнтацією на переконання, а не навіювання, роботу із поінформованістю та мисленням). 2) маніпулятивна (нав'язування світобачення, формування бажаної громадської думки та мобілізація дій прихильників в інтересах виключно пропагандиста із використанням арсеналу засобів навіювання, зараження, наслідування, що зорієнтовано на розхитування емоцій та розпалення настроїв, які бокують раціональне мислення, а поінформованість замінюють однобічним поданням інформації із перекручуваннями й замовченнями).

Таблиця 2

Пропаганда та паблік рілейшнз

Пропаганда	Паблік рілейшнз (зв'язки з громадськістю)
Однобічний вплив	Двобічна комунікація
Агресивний тиск, нав'язування поглядів, пресинг	Ненав'язливе інформування, досягнення порозуміння
Прихильність та мобілізація прихильників	Довіра та співпраця
Для широких мас	Для груп громадськості
Допустиме маніпулювання	Не допускається маніпулювання

Відмінності маніпулятивної пропаганди:

- Приховування справжніх цілей та намірів пропагандиста;
- Одночасне маніпулювання самою інформацією (інформпростором, інформпотоками) та маніпулювання емоціями / психічними станами людей, груп, мас, населення, націй тощо;
- Робота з ілюзорними картинами світу та їхніми елементами: стереотипи, міфи, іміджі як варіанти забобонів, «псевдознать»;
- Просування власного дискурсу та лексикону, який має замінити мову самого реципієнта на користь пропагандистських нарративів, кліше та інших маркерів, за якими формуються образи, ставлення та установки.

Але у пропаганди є й універсальні завдання. Зокрема, стратегічними завданнями політичної пропаганди, яка йде від політичного режиму, завжди є: поширення і популяризація системних ідеологічних та доктринальних цілей, захист політичного режиму, виправдання його діяльності, переконання у справедливості існуючого суспільно-політичного ладу; утвердження у масовій свідомості думки про легітимність владного режиму та його необхідність, й, нарешті, інформаційний супровід вирішення конкретних завдань внутрішньої та зовнішньої політики.

Загалом, пропаганда – це інтенсивна переконуюча комунікація масового (масмедійного) характеру, яка виконує наступні функції: а) світоглядна; б) експансіоністська; в) соціалізуюча; г) мотивуюча; д) мобілізаційна.

ЗМІСТ

ПІДСЕКЦІЯ: Теоретико-методологічні основи розвитку когнітивної та емоційної сфер як фактора психічного здоров'я особистості

<i>Амплєєва О. М.</i> Особливості дослідження процесу мислення у молодших школярів	1
<i>Васильєва Г. В.</i> Зв'язок емоційної та професійної компетентності у студентів психологів	3
<i>Канєвський В. І.</i> Психодинаміка і цільова спрямованість	6
<i>Лисенкова І. П.</i> Особливості емоційного розвитку дітей з когнітивними порушеннями	8
<i>Миропольцева Н. І.</i> Психологічні особливості невербального спілкування студентів.....	11
<i>Хоржевська І. М.</i> Професійна культура як необхідна умова підготовки сучасного фахівця	13

ПІДСЕКЦІЯ: Соціокультурні процеси в сучасних вимірах

<i>Мейжис І. А., Фесенко А. М.</i> Особливості соціально-стратифікаційної моделі М. Вебера	17
<i>Калашнікова Л. В., Чорна В. О.</i> Інтернаціоналізація системи вищої освіти в Україні: перспективи розвитку	20
<i>Ляпіна Л. А., Назарчук К. О.</i> Толерантність у міжкультурній взаємодії: соціологічний підхід	22
<i>Броннікова Л. В.</i> Наука як цінність: за і проти.....	24
<i>Рожанська Н. В., Ревуцька Д. А.</i> Теоретичні основи соціологічного дослідження життєвих планів та стратегій сучасних студентів	26
<i>Vorodenko O.</i> Paul Klee's methods of spatial symbolization	28
<i>Бондарець Б. Б., Євламнієва А. С.</i> Інформаційна революція XXI століття та її вплив на когнітивні можливості людства	31
<i>Кульгава А. В.</i> Шлюб та сім'я як соціологічні категорії: до визначення понять	33
<i>Іщенко І. С.</i> Шлюб як форма соціальних відносин.....	35

Воробій М. О. Трудова міграція українців у транснаціональному просторі	37
Фесенко А. М., Чорна В. О. Пропаганда як прикладна соціальна комунікація та особливості її інформаційно-психологічного соціального впливу	39

Редактор *Р. Грубкіна*.
Технічний редактор, комп'ютерна верстка *Д. Кардаш*.
Друк *С. Волинець*. Фальцювальню-палітурні роботи *О. Мішалкіна*.

Підп. до друку 07.11.2020.
Формат 60 × 84¹/₁₆. Папір офсет.
Гарнітура «Times New Roman». Друк ризограф.
Ум. друк. арк. 2,56. Обл.-вид. арк. 2,53.
Тираж 15 пр. Зам. № 6147.

Видавець і виготовлювач: ЧНУ ім. Петра Могили.
54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.
Тел.: 8 (0512) 50–03–32, 8 (0512) 76–55–81, e-mail: rector@chmnu.edu.ua.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6124від 05.04.2018.

